

MICHAŁ PIECH

POSZANOWANIE ŻYCIA RODZINNEGO OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Prawo do poszanowania życia rodzinnego osób pozbawionych wolności stanowi wąski wycinek art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: EKPC). Przepis ten stanowi: „każdy ma prawo do poszanowania swego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji”. Ustęp drugi art. 8 przewiduje pewne ograniczenia. Stanowi on, że „niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

Przepis ten jest sformułowany bardzo lapidarnie i dla jego wykładni ogromne znaczenie ma orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC). Bez znajomości *case law* niemożliwe jest ustalenie jego treści.

Pierwsza kwestia, to zakres podmiotowy uprawnienia. I tak, EKPC nie posługuje się pojęciem rodziny, lecz używa terminu „życie rodzinne”. W swym orzecznictwie ETPC interpretuje pojęcie życia rodzinnego w sposób autonomiczny, niezależnie od regulacji krajowych, jakkolwiek trudno o jedną wyczerpującą definicję tego terminu.

Aby mówić o „życiu rodzinnym” w rozumieniu art. 8 EKPC, nie muszą istnieć relacje powstałe w oparciu o małżeństwo. Nie ma różnicy między rodziną istniejącą na podstawie małżeństwa i bez niego. Z życiem rodzinnym mamy do czynienia zarówno w relacjach między rodzicami żyjącymi

w konkubinacie, jak i między każdym z rodziców a dzieckiem zrodzonym z takiego związku, które jest częścią takiej „rodziny” z samego faktu urodzenia¹.

Aby móc zaklasyfikować relacje pozamałżeńskie jako „życie rodzinne”, ETPC uznał, że muszą zostać spełnione w konkretnej sprawie pewne szczególne warunki: tymi warunkami mogą być przykładowo: pokrewieństwo, wspólne zamieszkiwanie, wzajemne zainteresowanie, przywiązanie, zależność². Szczególną uwagę w swym orzecznictwie ETPC zwraca na wspólną zależność, jako warunek konieczny wystąpienia przesłanki „życia rodzinnego”. W jednym z orzeczeń stwierdzono, że stosunki pomiędzy dorosłymi krewnymi nie podlegają ochronie na podstawie tego przepisu, jeżeli poza normalną więzią emocjonalną nie istnieją inne dodatkowe elementy zależności³.

Przez wiele lat ETPC uważał, że pojęcie życia rodzinnego nie obejmuje związków osób tej samej płci. W precedensowym wyroku *Goodwin v. Wielkiej Brytanii*⁴ ETPC zmienił swoją dotychczasową linię orzeczniczą uznając, że kryterium biologiczne nie może być decydujące, gdyż od czasu przyjęcia EKPC zaszły duże zmiany w społecznym odbiorze instytucji małżeństwa. Wprawdzie ETPC wprost nie uznał możliwości ochrony związków osób tej samej płci na podstawie art. 8 EKPC, jednakże wyraźne odrzucenie konieczności wystąpienia czynnika biologicznego przy analizie związku małżeńskiego pozwala sądzić, że pojęcie życia rodzinnego obejmuje związki osób tej samej płci⁵.

Tym samym prawo podmiotowe przewidziane w art. 8 EKPC może przysługiwać osobom z najbliższej rodziny, partnerom tej samej płci, osobom żyjącym w konkubinacie, dzieciom urodzonym poza małżeństwem. Prawa tych osób nie mogą być arbitralnie ograniczane i podlegają ogólnemu reżimowi.

¹ Orzeczenie ETPC z 11 X 2001 r. *Hoffmann v. Niemcy* skarga nr 34045/96. W orzeczeniu z 24 III 1988 r. *Olsson v. Szwecja* skarga nr 10465/83 ETPC uznał, że także w przypadku umieszczenia dziecka przez rodziców w ośrodku wychowawczym lub domu dziecka „życie rodzinne” w rozumieniu art. 8 EKPC nie ustaje. Za A. S a k o w i c z, *Prawnokarne gwarancje prywatności*, Kraków 2006, s. 144.

² Warunki jakie muszą być spełnione, aby uznać relacje związku pozamałżeńskiego, tj. konkubinatu, za spełniające przesłankę „życia rodzinnego”, zostały przez ETPC zawarte w orzeczeniu z 26 V 1994 r., *Keegan v. Irlandia*, skarga nr 16969/90.

³ Orzeczenie ETPC z 28 II 2006 r., *Z. i T. v. Wielka Brytania*, skarga nr 27034/05.

⁴ Orzeczenie ETPC z 11 VII 2002 r., *Christine Goodwin v. Wielka Brytania*, skarga nr 28957/95.

⁵ A. S a k o w i c z, *op. cit.*, s. 143.

W dwóch pierwszych omówionych orzeczeniach, dotyczących meritum zagadnienia, pojawiła się kwestia poszanowania życia rodzinnego w bardzo szczególnym wymiarze, mianowicie możliwości brania udziału w pogrzebie osób najbliższych.

W sprawie Płoski przeciwko Polsce⁶ stan faktyczny wyglądał następująco. W lutym 1994 r. skarżący został tymczasowo aresztowany pod zarzutem kradzieży. W czasie pobytu w areszcie, 2 lipca, zmarła matka skarżącego. W związku z tym zdarzeniem pan Płoski wystąpił o udzielenie mu przepustki okolicznościowej, dzięki której mógłby wziąć udział w pogrzebie. Mimo pozytywnego zaopiniowania prośby przez administrację aresztu, sąd rozpatrzył prośbę negatywnie. W uzasadnieniu napisano, że „skarżący jest recydywistą i nie ma gwarancji, iż po wyjściu na wolność powróci do aresztu”. Sędzia penitencjarny rozpatrujący sprawę uznał, że niniejszy przypadek nie kwalifikuje się jako „wypadek losowy” lub „wypadek nagły”, a więc przesłanki otrzymania przepustki nie zostały spełnione.

W niecały miesiąc po śmierci matki powoda, w dniu 3 sierpnia zmarł jego ojciec. Skarżący ponownie wystąpił o udzielenie mu przepustki, tym razem tzw. przepustki konwojowanej, polegającej na możliwości opuszczenia aresztu w towarzystwie funkcjonariuszy. Tak jak poprzednio, prośba została pozytywnie zaopiniowana przez administrację aresztu i podobnie jak poprzednio, sąd rozpatrzył sprawę negatywnie. Tym razem w uzasadnieniu podkreślono niebezpieczny charakter powoda, uprzednią karalność, ryzyko ucieczki i stwarzanie przez niego znaczącego zagrożenia dla społeczeństwa.

Skarga skierowana do Strasburga, wystosowana przez powoda, opierała się na naruszeniu m.in. art. 8 EKPC w części dotyczącej prawa do poszanowania życia rodzinnego.

W omawianej sprawie oczywisty był fakt ingerencji w życie rodzinne oraz okoliczność, że ingerencja ta miała swoje podstawy prawne w rozumieniu ustępu drugiego. Problemem, do którego sprowadzała się cała sprawa, była proporcjonalność zastosowanego ograniczenia.

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że mimo iż specyficzna sytuacja osoby pozbawionej wolności narzuca ograniczenia wolności i praw, to ograniczenia te nadal muszą być uzasadnione. Na organach państwa ciąży każdorazowo obowiązek wykazania zaistnienia takiej okoliczności. Tymczasem w niniejszej sprawie, w ciągu miesiąca skarżący stracił oboje rodziców. W obu przypadkach jego wnioski były pozytywnie opiniowane

⁶ Orzeczenie ETPC z 12 XI 2002 r., Płoski v. Polska, skarga nr 26761/95, niepublikowane.

przez administrację aresztu. Skład orzekający ETPC orzekł, że argumenty podawane w uzasadnieniach o odmowie udzielenia przepustki były mocno nieprzekonywujące. Niebezpieczeństwo ewentualnego nie powrócenia do aresztu mogło być zniwelowane przez zastosowania przepustki konwojowanej, co zresztą sugerował sam powód, a mimo to nawet nie rozpatrzono takiej możliwości. Odnosząc się do zarzutów o niebezpiecznym charakterze powoda oraz stwarzaniu przez niego znaczącego zagrożenia dla społeczeństwa, ETPC orzekł, że po pierwsze zarzuty stawiane powodowi nie dotyczyły przestępstwa z użyciem przemocy (*violent crime*), a po drugie dalsze losy powoda — którego po wydaniu wyroku skazującego warunkowo przedterminowo zwolniono z więzienia — wskazują, że powód nie był jednak osobą źle prognozującą co do zwolnienia z aresztu.

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że art. 8 EKPC w żadnym razie nie należy interpretować jako przepisu gwarantującego osobie pozbawionej wolności bezwarunkowe prawo do przepustki losowej w związku z pogrzebem osoby najbliższej. To bowiem organy krajowe oceniają zasadność takiej prośby. Ocena ta jest jednak zawsze ograniczona wymogiem proporcjonalności stosowanych ograniczeń. A w niniejszej sprawie, jak orzekł ETPC, polskie organy sądowe naruszyły wymóg proporcjonalności zastosowanego ograniczenia.

Na marginesie niniejszej sprawy podnieść należy jeszcze jedną kwestię — problem przewlekłości postępowania naruszający art. 6 EKPC. Decyzja odmowna sędziego wydana została dzień po pogrzebie ojca skarżącego. Omawiany *case* znakomicie pokazuje, jak bardzo dla zagwarantowania przestrzegania praw przewidzianych w EKPC konieczne jest odpowiednio szybkie postępowanie na każdym etapie, mogącym mieć wpływ na spowodowanie naruszenia praw przewidzianych w EKPC. Jakkolwiek w omawianym przypadku decyzja o udzieleniu przepustki okolicznościowej w celu uczestniczenia w pogrzebie ojca była odmowna, tym niemniej z jakże kuriozalną sytuacją mielibyśmy do czynienia, gdyby dzień po pogrzebie osoby najbliższej wydano decyzję pozytywną. Świadczy to w sposób dobitny o tym, że bez zagwarantowania odpowiednio szybkiego postępowania, także w kwestii przestrzegania praw osób pozbawionych wolności, prawa zagwarantowane w EKPC tracą rację bytu.

W sprawie Czarnowski przeciwko Polsce⁷ stan faktyczny wyglądał niemalże identycznie. W dniu 20 czerwca 2003 r. skarżącemu zmarł ojciec, wskutek czego wystosował pismo do władz więzienia z prośbą o zwolnienia

⁷ Orzeczenie ETPC z 20 I 2009 r., Czarnowski v. Polska, skarga nr 28586/03.

na czas pogrzebu. Sędzia uznał jednak, że pogrzeb ojca skazanego nie jest szczególnie ważną przyczyną w rozumieniu przepisów Kodeksu karnego wykonawczego i nie uzasadnia przyznania przepustki.

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznając zasadność skargi opartej na naruszeniu art. 8 EKPC w aspekcie prawa do poszanowania życia rodzinnego osoby pozbawionej wolności stwierdził brak proporcjonalności zastosowanych ograniczeń. Wskazał na brak niebezpieczeństwa ze strony skazanego (odsiadującego pierwszy roczny wyrok za przemoc domową), co do którego nie można było się obawiać, że wykorzysta przepustkę do ucieczki. Ponadto wskazano, że w ogóle nie rozważono zastosowania przewidzianej przez prawo przepustki konwojowanej. Stwierdzenie, że pogrzeb osoby najbliższej nie jest szczególnie ważną przyczyną, uznano za całkowicie dowolne, albowiem nie uzasadniono go w żaden sposób.

W złożonej w niniejszej sprawie opinii przyjaciela sądu Helsińska Fundacja Praw Człowieka wskazała na doniosłość orzeczenia w sprawie Czarnowski przeciwko Polsce uznając, iż winno ono wyznaczyć odpowiednie standardy we wszystkich krajach Rady Europy. Dotychczas nie tylko w Polsce, ale także w innych krajach, takich standardów brak.

W sprawie Nowicka przeciwko Polsce⁸, ETPC rozpatrywał prawo osoby tymczasowo aresztowanej do kontaktów z rodziną. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości obowiązujące w czasie kiedy toczyła się sprawa, dotyczące tymczasowego aresztowania, stwierdzało, że „osoba tymczasowo aresztowana może być odwiedzana po uzyskaniu zgody organu, w którego dyspozycji pozostaje, chyba że organ ten postanowi inaczej”. W niniejszej sprawie sąd postanowił inaczej, ograniczając aresztowanej prawo do zaledwie jednego widzenia w ciągu miesiąca pobytu w areszcie tymczasowym z jedną z córek, zaznaczając jednocześnie, że inne przepustki możliwe są tylko w wyjątkowych wypadkach.

Skarżąca zarzucała, że ograniczenie prawa do widzeń z członkami rodziny do jednego widzenia w miesiącu w czasie aresztowania było niezgodne z art. 8 EKPC, gdyż nie można jej było uważać za zagrożenie dla któregokolwiek z interesów wymienionych w ust. 2 art. 8.

Europejski Trybunał Praw Człowieka stanął na stanowisku, że ograniczenie liczby widzeń osoby tymczasowo aresztowanej z członkami rodziny stanowi ingerencję w przysługujące jej prawo do poszanowania życia rodzinnego. W sprawie, w której nałożono tak istotne ograniczenia w kontaktach z rodziną, skarżąca nie kwestionowała twierdzeń oskarżyciela co do

⁸ Orzeczenie ETPC z 3 XII 2002 r., Nowicka v. Polska, skarga nr 30218/96.

faktów toczącej się przeciwko niej sprawy, a więc nie istniała groźba zmowy w celu utrudnienia postępowania. Ponadto w postępowaniu przed ETPC nie usiłowano wykazać, że ograniczenie to było zwykłym ograniczeniem wynikającym z życia więziennego czy dyscypliny podczas aresztowania. W konsekwencji uznano, że postanowienie sędziego ograniczające prawo skarżącej do widzeń do jednego miesięcznie, nie służyło i nie było proporcjonalne do jakiegokolwiek uzasadnionego celu. A zatem było niezgodne z art. 8 EKPC.

W sprawie Bagiński przeciwko Polsce⁹, ETPC zajmował się naruszeniem życia rodzinnego osoby skazanej poprzez uniemożliwienie tej osobie kontaktów z rodziną w okresie tymczasowego aresztowania, co naruszyło konwencyjny wymóg proporcjonalności wprowadzanych ograniczeń.

Skarżący podniósł, że podczas tymczasowego aresztowania trwającego od grudnia 1995 r. do maja 1997 r., przez znaczny okres czasu był pozbawiony możliwości kontaktu osobistego ze swoją rodziną. Przez ten czas skarżącemu zezwolono na widzenie się z bratem tylko jeden raz, co było niewystarczające. Faktycznie, przez okres 17 miesięcy skarżący pozostawał w pełnym odosobnieniu. Nie zezwalano mu na kontakty telefoniczne z członkami rodziny. Według powoda wstrzymanie widzeń z matką nie było niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. Tym bardziej, że widzenia odbywały się w normalnym trybie w postępowaniu przygotowawczym, a kiedy rozpoczęło się postępowanie sądowe orzeczono w sposób całkowicie arbitralny o ich zaprzestaniu z uwagi na prawdopodobieństwo ich negatywnego wpływu na postępowanie. W opinii skarżącego sytuacja ta była równoznaczna pozbawieniu wolności wraz z jednoczesnym pozbawieniem prawa do komunikowania się.

Europejski Trybunał Praw Człowieka ocenił, że każda forma zgodnego z prawem pozbawienia wolności pociąga za sobą ograniczenie życia rodzinnego. Zauważył również, że zasadniczą częścią prawa osadzonego jest to, że organy pozwalają na utrzymywanie kontaktu z bliską rodziną. Samo ograniczenie liczby widzeń z rodziną nie jest naruszeniem art. 8 EKPC. Muszą one jednakże zmierzać do jednego lub kilku uzasadnionych celów wymienionych w ustępie 2 i dodatkowo muszą być „niezbędne w społeczeństwie demokratycznym”. Pojęcie „niezbędności” wskazuje na konieczność proporcjonalności ograniczeń.

W rozpatrywanej sprawie ograniczenie w kontaktach z matką przekroczyło to, co było niezbędne w społeczeństwie demokratycznym, a więc

⁹ Orzeczenie ETPC z 11 X 2005 r., Bagiński v. Polska, skarga nr 37444/97.

„ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom”. Zastosowany środek ograniczył życie rodzinne skazanego do stopnia, który nie może być usprawiedliwiony ani ograniczeniami związanymi z aresztowaniem, ani dążeniem do uzasadnionego celu. Stwierdzając naruszenie art. 8 EKPC, ETPC podkreślił, że organy nie zachowały właściwej równowagi w proporcjach między zastosowanym środkiem a celem, jaki zamierzały osiągnąć.

Sprawa Klamecki przeciwko Polsce¹⁰ była w swym wątku dotyczącym naruszenia prawa do poszanowania życia rodzinnego podobna treściowo do sprawy Bagiński przeciwko Polsce. Również w tej sprawie skarżący uzasadniał twierdzenie o naruszeniu art. 8 EKPC długotrwałymi i drastycznymi ograniczeniami nałożonymi przez sąd na jego kontakty osobiste z osobą najbliższą, w tym przypadku z żoną. Skarżący twierdził, że wymienione wyżej ograniczenia były szczególnie dotkliwe, a ponadto towarzyszyła im cenzura listów, które pisał do swojej żony. Jak podnosił skarżący, uniemożliwiało to jakąkolwiek formę komunikacji z żoną.

W niniejszej sprawie ingerencja sądu realizowała uzasadniony cel, gdyż żona skarżącego była współskarżonym w tej samej sprawie. A więc istniało ryzyko, że będą oni nakłaniali się nawzajem do składania fałszywych wyjaśnień lub utrudniali postępowanie karne. Uznano, że zastosowane środki mogą być zaklasyfikowane jako zastosowane w celu „ochrony porządku i zapobieżenia przestępstwom”, co uzasadnione jest na podstawie art. 8 EKPC. Zauważono jednakże, że o ile początkowo zastosowanie takiego środka mogło być uznane za konieczne z punktu widzenia realizacji celów, to uwzględniając upływ czasu oraz surowość konsekwencji, a także obowiązek władz umożliwienia kontaktów z rodziną w trakcie aresztowania, należało rozważyć konieczność trzymania skarżącego w całkowitej izolacji od żony. Istniała przykładowo przewidziana polskim prawem możliwość poddania kontaktów skarżącego z żoną nadzorowi funkcjonariusza aresztu. W konsekwencji ETPC uznał, że działania te wykraczały poza zakres koniecznych w demokratycznym społeczeństwie w celu „ochrony porządku i zapobiegania przestępstwom”. Jak napisano w uzasadnieniu, „omawiane środki zredukowały życie rodzinne skarżącego do poziomu, który nie może być usprawiedliwiony ani przez ograniczenia wiążące się z aresztowaniem, ani przez dążenie do osiągnięcia uzasadnionych celów”.

Orzecznictwo ETPC dotyczące poszanowania życia rodzinnego osób pozbawionych wolności to nie tylko sprawy polskie. Wprawdzie bezwzględnie wiążące dla danego kraju są tylko konkretne orzeczenia wydawane

¹⁰ Orzeczenie ETPC z 3 IV 2003 r., Klamecki v. Polska, skarga nr 31583/96.

w danej sprawie, niemniej ETPC swoimi orzeczeniami wyznacza pewne minimalne standardy postępowania. Dlatego też mimo formalnego braku związania pozostałymi orzeczeniami przez organy państwowe, z uwagi na ich precedensowy charakter, należy przyjąć możliwość powoływania się na poszczególne orzeczenia przed organami sądowymi różnych instancji.

W sprawie D.G. przeciwko Irlandii¹¹ ETPC wypowiedział się po raz kolejny, że wszelka ingerencja w prawo do poszanowania życia rodzinnego musi być podyktowana koniecznością realizacji uzasadnionego celu. Oznacza to konieczność proporcjonalności ingerencji w stosunku do realizowanego celu. Zwykle restrykcje i ograniczenia wynikające z życia więziennego nie są zagadnieniami, które będą stanowiły co do zasady naruszenie art. 8 EKPC, ponieważ są one uważane za nie stanowiące ingerencji w życie prywatne i rodzinne aresztowanego, a także ponieważ będzie ona uzasadniona.

Tym samym uważa się przykładowo, że zakaz współżycia małżonków pozbawionych wolności w tym samym zakładzie karnym jest usprawiedliwiony, gdyż jest podyktowany koniecznością realizacji uzasadnionego celu, jakim jest zapewnienie porządku i bezpieczeństwa w zakładzie karnym¹². Przy czym orzecznictwo ETPC stoi twardo na stanowisku, że już samo nie udzielanie zgody na odwiedziny tego małżonka jest ingerencją w prawo do poszanowania życia rodzinnego, gwarantowane przez art. 8 EKPC. Także możliwość zawarcia małżeństwa przez współwięźniów jest według orzecznictwa ETPC dopuszczalna¹³.

W sprawie Messina przeciwko Włochom¹⁴ ETPC stwierdził, że mimo iż jest rzeczą oczywistą, że wszelkie środki pozbawiające osobę wolności pociągają za sobą ograniczenie życia rodzinnego, to jednocześnie prawem osoby osadzonej jest, by władze umożliwiły, a jeżeli jest to konieczne — co warto podkreślić — nawet pomagały, w utrzymywaniu kontaktów z najbliższą rodziną. ETPC stwierdził wówczas, że same ograniczenie liczby widzeń oraz nadzór nad tymi widzeniami, a w przypadkach uzasadnionych naturą przestępstwa, poddanie oskarżonego specjalnemu reżimowi więziennemu, stanowią ingerencję w prawo do poszanowania życia rodzinnego, ale same w sobie nie są naruszeniem tego przepisu. Dopiero nieproporcjonalność wprowadzanych restrykcji może być podstawą do orzeczenia o naruszeniu art. 8 EKPC.

¹¹ Orzeczenie ETPC z 16 V 2002 r., D.G. v. Irlandia, skarga nr 39474/98, niepublikowane.

¹² Raport z 10 VII 1980 r., Draper v. Wielka Brytania, skarga nr 8186/78.

¹³ Decyzja z 22 X 1997 r., E.L.H. i P.B.H. v. Wielka Brytania, skarga nr 32568/96; decyzja z 4 II 1970 r., X. v. Niemcy, skarga nr 3603/68. Za A. S a k o w i c z, *op. cit.*, s. 150 i n.

¹⁴ Orzeczenie ETPC z 28 IX 2000 r., Messina v. Włochy, skarga nr 25498/94.

Podsumowując, podkreślić należy, że nie można interpretować art. 8 EKPC w ten sposób, iżby przyznawał on osobom pozbawionym wolności jakieś bezwzględne prawa podmiotowe. Z uzasadnień ETPC jasno wynika, że ograniczenie życia rodzinnego osób pozbawionych wolności należy do specyfiki przymusowej izolacji. Ograniczenie prawa do życia rodzinnego winno jednakże być stosowane każdorazowo z uwzględnieniem proporcjonalności i celowości zastosowanych ograniczeń¹⁵.

Omówione sprawy pokazują, jak szczerzym i bezwzględny dla państwa jest ów test proporcjonalności. Za każdym razem, na każdym etapie postępowania, bada się proporcjonalność i celowość wprowadzonych ograniczeń. Proporcjonalność i celowość nigdy nie są dane raz na zawsze. Ograniczenie życia rodzinnego w pewnym momencie może utracić walor proporcjonalnego, przykładowo z uwagi na przewlekłość postępowania. Najlepszym przykładem jest stan faktyczny w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce*¹⁶, gdzie ograniczenie widzeń z osobami najbliższymi uznane za proporcjonalne w postępowaniu przygotowawczym utraciło ten przymiot na etapie postępowania sądowego, z uwagi na wydłużanie się postępowania. To co jest proporcjonalnym na początku postępowania, niekoniecznie musi takim pozostawać w tym samym postępowaniu po wielu miesiącach jego trwania. O nieproporcjonalności ograniczeń życia rodzinnego, a tym samym o zasadności skargi, mogą świadczyć czas trwania tego ograniczenia w związku z przedłużającym się postępowaniem, brak uzasadnienia wprowadzonych ograniczeń czy błędne powołanie w uzasadnieniu celu wprowadzonych ograniczeń. Wreszcie, niepowoływanie się przez państwo w postępowaniu przed ETPC na fakt, że wprowadzone ograniczenie było zwykłym ograniczeniem wynikającym z życia więziennego czy dyscypliny podczas aresztowania. Można śmiało twierdzić, że gdyby organy penitencjarne lepiej uzasadniały swe decyzje powodujące naruszenie życia rodzinnego osób pozbawionych wolności, gro zachowań uznano by za proporcjonalne i tym samym nie stwierdzono by naruszenia art. 8 EKPC.

¹⁵ Na temat „testu proporcjonalności” zob. szerzej M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej*, Kraków 2006, s. 201 i n.

¹⁶ Orzeczenie ETPC z 11 X 2005 r., *Bagiński v. Polska*, skarga nr 37444/97.

